

GOSPODINJSKE POMOČNICE V PRVEM DESETLETJU SOCIALISTIČNEGA OBDOBJA

LJILJANA ŠUŠTAR

Izraz gospodinjske pomočnice opredeljuje osebe, največkrat dekleta, ki so v gospodinjstvu delodajalca opravljale hišna (gospodinjska) opravila, od pospravljanja in kuhanja do varovanja otrok.

Ob številnih leposlovnih delih in etnoloških raziskavah, predvsem o kmečkih hlapcih in deklah ter manj "služkinjah", kot je udomačen izraz za gospodinjske pomočnice, imamo tudi etnološko raziskavo o služkinjah v Ljubljani med obema vojnama.¹ V njej avtorica Janja Žagar predstavi socialni izvor služkinj in njihovih delodajalcev, vzroke in način zaposlovanja, opravila, socialno in pravno zaščito ter poklicna združenja.² In kakšni so bili pogledi, odnos nove družbe do njih po osvoboditvi? Enega izmed njih je možno razbrati tudi iz literarnega dela Spoznanja Radka Poliča: "Takrat nama je službujoča uradnica s povzdignjenim glasom zdrdrala nove poglede na ravnanje s pomočnicami. Iz tega je človek razbral, da si nismo na jasnem, kako naj v socialistični družbi ravnamo s služkinjami. Po eni strani so še potrebne, hkrati pa vemo, da je to najbolj nehvaležno in ponižujoče delo, če že ne izkoriščanja človeka." In še nekoliko naprej: "Izrabila je našo zmedenost, saj nismo vedeli, kako naj se obnašamo do nje. Postati mora enakopraven član družine, spoštovati moramo njeno dostojanstvo, z nobeno besedo ali kretnjo ji ne smemo dati čutiti, da je 'dekla'.³

Oglejmo si skozi nekatere vire njihovo številčnost, sindikalno povezovanje, socialni položaj, kulturnoprosvetno in politično udejstvovanje v času po letu 1945.

Sindikalno povezovanje - kazalec številčnosti

Za poklicna združenja in organizacije gospodinjske pomočnice niso kazale pravega interesa, ne v letih med obema vojnama, ne po letu 1945. Njihovo organiziranost pred letom 1945 je predstavila navedena razprava Janje Žagar. Prva združenja so bila namenjena pomoči v primeru starosti, onemoglosti in brezposelnosti. V taki funkciji sta bila v Ljubljani leta 1905 ustanovljena Zavod sv. Marte in Društvo Zavod sv. Marte. V stari Jugoslaviji so delovale tri strankarsko obarvane strokovne organizacije. Prva, Poselska zveza, nastala iz Zveze služkinj, se je vključila v krščansko socialistično Jugoslovansko strokovno

zvezo, druga pa je bila Zveza gospodinjskih pomočnic, ki ni pogojevala strankarske pripadnosti, izdajala pa je tudi glasilo Gospodinjska pomočnica. Obe organizaciji sta bili vključeni v Delavsko zbornico. Tretja, Organizacija hišnih poslov, je delovala v okviru Zveze delavskih žena in deklet. Z nastopom italijanske oblasti 1941. so ustanovili Sindikat hišnogospodinjskih poslov za Ljubljansko pokrajino, vključen v Pokrajinsko delavsko zvezo.⁴

Kakšno je bilo stanje organiziranosti do konca vojne, razberemo iz poročila enega od oddelkov Pokrajinske delavske zveze z dne 11. maja 1945. Število članstva na dan 1. maja 1945 je bilo 157. Bili so tudi edini, ki niso imeli urejenih delovnih in plačilnih pogojev s kolektivno pogodbo oziroma posebnimi mezd-nimi pogodbami.⁵ Z nastajanjem nove sindikalne organiziranosti v Jugoslaviji spomladi 1945 se je med mnogimi (26 strokovnih zvez) oblikoval tudi sindikat gospodinjskih pomočnic Zveza delavcev hišnega pomožnega osebja (tudi Zveza gospodinjskih pomočnic). V začetku aprila 1945, na seji plenuma Glavnega odbora Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Jugoslavije (ESZDNJ), so bila sprejeta in konec maja potrjena pravila Zveze.⁶

Zveza je povezovala naslednje poklice: gospodinjske pomočnice, kuharice, sobarice, hišne šoferje in hišne postrežnike. Iz pravil sledi, da je bila Zveza dolžna poleg delovanja pri obnovi in graditvi Demokratične federativne Jugoslavije skrbeti za izboljšanje socialnega položaja svojih članov in dvig kulturnega in strokovnega nivoja delavcev, gmotno pomagati članom v primeru bolezni, brezposelnosti in v pravnih sporih v zvezi z delovnimi odnosi. Zadnja alineja člena, ki govori o nalogah Zveze, pa pravi, "da vodi stavkovne, tarifne in druge akcije svojih organizacij."

V Sloveniji so se začele na pobudo Glavnega odbora ESZDN za Slovenijo v mesecu juliju 1945 priprave za organiziranje hišnega pomožnega osebja. Prva je bila ustanovljena že v juliju podružnica v Ljubljani in je septembra vključevala 300 članov.⁷ Tajništvo Zveze (vodstveni organi sindikalne zveze na ravni republike) nikakor ni moglo zaživeti vse do jeseni 1946. Iz tega časa nam je znana tudi sestava odbora Zveze: predsednica je bila Angelca Krže, podpredsednik Franc Lukšič (hišnik), tajnica Milica Domajnko, blagajnik Ivan Vrbovšek (hišnik), člani pa Marica Marič, Jelka

Lončarič in Tončka Starič.⁸ Na prvi konferenci Zveze aprila 1946 pa so bili prisotni le člani ljubljanskih podružnic.⁹

V tej stroki je bilo opazno stalno odhajanje žena v druge poklice in je bil pregled nad številom zaposlenih in organiziranih v sindikatu težak in tudi ne povsem zanesljiv. Kljub temu si oglejmo nekaj števil.¹⁰ Za december 1945 imamo podatke o podružnici v Ljubljani s 430 člani, treh podružnicah v okolju Ljubljana okolica s 140 člani in eno podružnico v mariborskem okrožju z 42 člani. Že januarja 1946 pa se omenjenim podružnicam priključita še dve podružnici v novomeškem okrožju s 55 člani. Od samega začetka se je tajništvo zveze ukvarjalo z vprašanjem rešitve vključevanja gospodinjskih pomočnic v sindikat. Tako v poročilih navaja za jesen 1945, da je od 1700 gospodinjskih pomočnic v Ljubljani organiziranih 350. Za leto 1947 navajajo poročila, da jih je v Kranju od 150 organiziranih 93, v Kamniku od 70 pa 24. Število organiziranih gospodinjskih pomočnic po krajih v letih 1945-1948 kaže spodnja tabela.

Trbovlje, pa jih skoraj ni bilo. Na kratko si oglejmo organiziranost gospodinjskih pomočnic v Ljubljani. Do pomladi 1946 so bile organizirane v eni podružnici. Poročilo tajništva Zveze s konca marca 1946 pa navaja že štiri. Poleti istega leta je 10 podružnic povezoval Krajevni odbor Zveze (KOZ) hišnega pomožnega osebja. Aprila 1947 je bila izvedena reorganizacija v štiri podružnice: podružnica Ljubljana 1 s sedežem na Sv. Petra cesti 85 (danes Trubarjeva ulica), podružnica Ljubljana 2 na Gregorčičevi ulici 7, podružnica Ljubljana 3 na Gosposvetski cesti 14 in podružnica Ljubljana 4 v Černetovi ulici 31. Ukinjen je bil tudi KOZ Zveze. Ob vključitvi v Zvezo krajevine industrije in obrti spomladi 1948 so bile organizirane v dveh podružnicah. Zadnji podatek o organiziranosti je iz srede julija 1949 v zapisniku seje Krajevnega odbora sindikata, kjer se navaja, da se je iz treh oblikovala ena podružnica.

Rast zaposlovanja v tej stroki moramo iskati v povezavi z razvojem drugih družbenih dejavnosti (javnih služb), z zaposlovanjem in

Pregled organiziranja gospodinjskih pomočnic po krajevnih sindikalnih podružnicah 1945 - 1948

Podružnice (p)	1945		1946		1947		1948
	september	december	pomlad	jesen	pomlad	jesen	pomlad
Ljubljana	300 (1p)	430 (1p)	550 (1p)	550 (10p)	1217 (4p)	1442 (4p)	1504 (4p)
Vrhnika			65	31	38	32	37
Kranj		v ust.	30	44	93	75	94
Kamnik		40	31	23	24	20	29
Tržič			ni podatkov		22	20	19
Radovljica			ni podat.	23	38	25	20
Krajska gora			ni podat.	15	ni podatkov		
Črnomelj			25	19	18	15	27
Novo mesto			30	36	26	36	26
Ribnica			v ust.	14	30	31	26
Maribor		50	89	375	409	223	286
Ptuj			v ust.	18	36	30	50
Celje			ni podatkov			103	155
Dolnja Lendava			v ust.	18	ni podat.	15	24
Gornja Lendava (Grad na Goričkem)			ni podat.	v ust.	ni podat.	23	
Jesenice						v ust.	15
Trbovlje						v ust.	20
Ljutomer							v ust.
Dravograd							v ust.

v ust. = v ustanavljanju

Iz nje sledi, da je bilo največ gospodinjskih pomočnic zaposlenih v največjih središčih, v Ljubljani, Mariboru, Celju in Kranju. V industrijskih centrih, kot sta Jesenice in

vključevanjem žena v politično življenje. Z razvojem industrializacije (čas prve petletke) pa lahko povezujemo od leta 1947 prisotno večje povpraševanje po gospodinjskih pomočnicah.

cah, kot pa jih je trg delovne sile nudil, saj so se le-te ob mobilizaciji za proizvodnjo bolj množično zaposlovale v industriji. Poročilo o stanju šolstva v Ljubljani iz leta 1950 navaja, da v šolskem letu 1949/1950 v mesecu oktobru in novembru ugotavljajo povečanje bolniških dopustov posvetnih delavk: "Mnogo teh zamujenih dni gre na račun mater, ki so po zadnji mobilizaciji delovne sile ostale brez hišnih pomočnic in morajo v primeru otrokovega obolenja ostati doma in ga negovati. Mobilizacija hišnih pomočnic za produkcijo je občutno prizadela ravno družine pedagoških delavk in jim zelo otežila, nekaterim (z večjim številom otrok) celo onemogočila pripravo za pouk... da ne govorimo o strokovnem in političnem študiju."¹¹

Zaradi nenehnega upadanja števila članic Zveze hišnega pomožnega osebja in vključevanja posameznic v manjših krajih v druge sindikalne zveze, so od pomladi 1947 s terena prihajale pobude o ukinitvi samostojne zveze. Po 6. plenumu Centralnega odbora Enotnih sindikatov Jugoslavije februarja 1948 se je Zveza hišnega pomožnega osebja vključila v Zvezo delavcev krajevne industrije in obrti, ta 1950. v Sindikat obrtnih delavcev in 1955. v Sindikat komunalnih in obrtnih delavcev.¹² V Zvezo krajevne industrije in obrti so se vključile kot samostojne podružnice gospodinjskih pomočnic dve iz Ljubljane, po ena z Maribora, Celja, Kranja in Ptuja, podružnice po ostalih krajih pa zaradi majhnega števila kot grupe podružnice Krajevne industrije in obrti.¹³ Po ukinitvi samostojne Zveze hišnega pomožnega osebja kot samostojnega sindikata so podatki o delovanju gospodinjskih pomočnic vedno bolj skopi in suhoparni, zasledimo jih največkrat v poročilih, podanih na občnih zbiorih pripadajočega sindikata. Tako lahko razberemo iz poročila o letnem občnem zboru Krajevnega odbora zveze delavcev (KOZ) krajevne industrije in obrti Ljubljana, da je bilo leta 1949 sindikalno organiziranih 1800 gospodinjskih pomočnic.¹⁴ Za leti 1953-1954 govorijo podatki o 2200 gospodinjskih pomočnicah v Ljubljani.¹⁵ Za leto 1956 pa se jih navaja 1663 v okraju Ljubljana.¹⁶ Koncem leta 1955 je bilo še 90 gospodinjskih pomočnic, zaposlenih v okviru Gospodinjskega biroja pri Zavodu za napredek gospodinjstva. Opravljale so delo v določenem delovnem času (med 6 in 12 uro ter 14 in 16 uro).¹⁷ V letu 1957 je zaposloval Zavod 53 deklet za pomoč 350-400 gospodinjstvom.¹⁸ Leta 1965 je bilo v Sloveniji še 4583 gospodinjskih pomočnic, v Ljubljani 1049, in leta 1983 v Sloveniji 884 in v Ljubljani 300.¹⁹

Gospodinjske pomočnice in delodajalci

Tako je tudi po drugi svetovni vojni ves čas predstavljalo podeželje vir, iz katerega so prihajala dekleta - gospodinjske pomočnice. V obravnavanem času je predstavljala ta služba odskočno desko za nove poklice: delavke v tovarnah, kurirke, šivilje, sprevednice, voznice trolejbusov, strojepiske, knjigovodkinje, bolničarke in delavke v gostinski stroki. Ta poklicna znanja so si pridobile z izobraževalnimi tečaji. Poglejmo nekaj ugotovitev o tem v poročilu o problemih brezposelnih žensk iz leta 1954: čutilo se je veliko pomanjkanje gospodinjskih pomočnic, posebno zanesljivih in zmožnih, kmečka dekleta so zaposlitev gospodinjskih pomočnic odklanjala, ker so želela zaposlitev v podjetjih zaradi večjega zaslužka. Največkrat so se zaposlila samo za kratek čas, da so si pridobila znanstva in stanovanje pri gospodinj, v zameno pa so v prostem času pomagala v gospodinjstvu.²⁰ Sadu niso rodila tudi prizadevanja za organizacijo gospodinjskih šol in tečajev, v katerih naj bi se gospodinjske pomočnice izpopolnjevale v pripravljanju in serviranju hrane, nakar bi lahko zahtevale boljše pogoje dela in višje plačilo.

Zaposlovanje je potekalo praviloma mimo Odseka za posredovanje dela pri odborih sindikata oziroma Biroja za posredovanje dela. Gospodinjske pomočnice so iskali z oglasi v časopisih, s priporočili sorodnikov in s poznanstvi, kar pa je omogočalo kršitve socialne zakonodaje (obvezno socialno zavarovanje, višina plače, dopust, prosti čas).²¹

V času prve Jugoslavije so zaposlovale gospodinjske pomočnice meščanske družine. Največ delodajalcev je bilo zaposlenih v javnih službah, zaposlovale so jih tudi trgovske družine in rentniki.²²

Če so se slednji po 2. svetovni vojni zaradi finančnega stanja (nacionalizacija premoženja) odpovedovali gospodinjskim pomočnicam, so te še vedno zaposlovali delodajalci v svobodnih poklicih, zaposleni v javnih službah (pravniki, zdravniki, novinarji, profesorji, učitelji) ter novo nastajajoči sloj funkcionarjev in aktivistov. In če so do 2. svetovne vojne bile njihove delodajalke - gospodinjke praviloma doma, so bile kasneje večji del zaposlene ali pa vključene v politično življenje in je bilo gospodinjstvo popolnoma prepuščeno gospodinjskim pomočnicam. Podatek, naveden na plenumu Okrajnega sindikalnega sveta Ljubljana junija 1955, ki je obravnaval položaj zaposlenih žena, je navajal, da je od 4000 gospodinjskih pomočnic 3/4 zaposlenih v gospodinjstvih, kjer je zaposlena žena.²³ Hkrati je Angelca Ocepek, politična delavka (nadvse aktivna v ženskih organizacijah), v diskusiji povedala, da ni perspektiva

Vse na
lla od-
delavnic
riblično
ga pre-
stavljani
tih rok:
otletal-
ila, ob-
blane iz
v parti-
nešete
prešile
perilo.
nate za
so bila
emljem,
ode za
nikl, je-
malen-

MALI OGLASI

**Opozarjamo čitatelje in inse-
rente, da sprejemamo nara-
čila malih oglasov — Uprava**

Službo dobe
GOSPODINSKO PO-
MOČNICO, pridno in
pošteno, išče poštena
družina. - Naslov v
upravi.

Službo iščejo
URADNICA z znanjem
strojepisja išče zapa-
slitve. Ponudbe apra-
vi pod za.: »Enoletna
praksaa. (a)

DEKLE vajena vuga
gospodinjstva in kuhe
želi službo k manjši
družini. Naslov v upr.
»Ljudske pravice».

Kupimo
»HITROST«, nova tr-
govina, kupi jedilne in
vinske servise, jedil-
ne pribore, posamezne
nože, žlice, vilice in
vse vrste predmete.
»Kupim« - »Prodajam«

Obrt
Posre stavbeniki
in hišni povestniki!
Dobavljam, polagam in
stružim stare parkete.

Josip Brlec
Ljubljana, Kolodvor-
ska ul. 28, telef. 37-65

Glasba
UGLAŠEVALEC GLA-
SOVIJREJ, telef. 39-23;
Jurček, Zrinjskega c.
7/II.

Prodamo
Globok stroški VOZI-
ČEK, dobre ohranjen,
predvojno blago, pro-
dam, Pevec, Sv. Pe-
tra cesta 51.

MOSKO SUKNJO, žr-
no, skoraj novo, 1 par
čevljev št. 40 prodam

Omotki
globok
ohranj
Posava

SIVAL
gere,
nikom
njen,
v upr

PECNI
peč, z
Naslov

VOZ,
nja za
Jože,
Dravlj

BLAGI
ko, zel
z poc
tudi za
ženske

Rokop
gramof
zamenj
protivz
niška

P
IZGUB
volnen
travnja
je odd

Iv
nem
kaj v
štjani
šla iz

Ponudba in povpraševanje po gospodinjskih pomočnicah, Ljudska pravica, 15. maj 1945, str. 6: Mali oglasi

najeti za dom gospodinsko pomočnico, saj je od delavk tako in tako nima nobena, pač pa v iskanju pomoči oziroma razbremenitvi "delavk - gospodinj in mater", ustanavljanju vrtcev, šolskih kuhinj, obratnih menz, menz družbene prehrane in uslužnostnih podjetij.²⁴ Misel, ki je že kazala na prisotno mnenje v družbi o nepotrebnosti gospodinjskih pomočnic, ker da so tako in tako nedostopne "širokim množicam" in da jih zaposluje le višji sloj.

Pravna in socialna zaščita

Po končani 2. svetovni vojni je bilo potrebno urediti tudi vprašanje socialnega položaja gospodinjskih pomočnic. Junija 1945 je steklo dopisovanje med Ministrstvom za socialno politiko Narodne vlade Slovenije in Glavnim odborom ESZDN za Slovenijo za določitev plač. V svojem dopisu z dne 27. junija 1945 je sindikat poročal, da plače gospodinjskih pomočnic do tedaj niso bile urejene ne s posebno kolektivno pogodbo ne z mezdnimi sporazumi, ampak s svobodnim sporazumom med "hišno-gospodinjskimi posli" in delodajalcem. Zaradi večjega povpraševanja od ponudbe naj bi v tem času v posameznih primerih zrasle plače na 1000 lir vključno s stanovanjem in hrano.²⁵ V dopisu je nadalje sindikat predlagal način določitve začasnih plač. Pri tem je opozoril, da je potrebno upoštevati težavnost

in leta službe, plače naj bodo 30% do 40% višje, kot so plače vajencev v trgovinskih obratih, določene v 11. čl. Uredbe o ureditvi mezd in plač delavcev in nameščencev v zasebnih podjetjih, ker da je delo gospodinjskih pomočnic pomembnejše in težavnejše.²⁶ Hkrati pa, da je potrebno upoštevati kupno moč gospodinjev saj "...ne bi take obremenitve prenesle družine s številnimi otroki, ki bi morale opustiti služkinjo..."²⁷ Predlog za določitev plač hišno - gospodinjskim poslom, prikazuje predlog sindikata v omenjenem dopisu. Ker se je pripravljala zamenjava lir v dinarje in ni bili pričakovati, da bi bila do takrat sprejeta odredba o plačah, so predlagali, naj se sprejme najnižja akontacija v znesku 400.- dinarjev DFJ.

Že 29. junija 1945 je izšla Odredba Narodne vlade Slovenije o začasni ureditvi mezd in plač delavcev in nameščencev v državnih gospodar-
skih in zasebnih podjetjih, zasebnih ustanovah in organizacijah, kjer je bila določena zanje najnižja mesečna plača 300.- din DFJ z vso oskrbo.²⁸ Prva samostojna odredba o plačah gospodinjskih pomočnic je bila potem sprejeta 27. junija 1946.²⁹ Tu je bil določen zaslužek glede na delovno dobo in vrsto opravil. Najnižja plača je bila 400.- din (do enega leta službovanja), najvišja pa do 900.- din (nad enim letom dela, opravljanje vseh hišnih del s kuhanjem), k temu je spadala še celotna oskrba. V odredbi so zapisana še določila o prostih dnevih - ob četrtek in nedeljah popoldne. Prav tako morajo omogočiti delodajalci gospodinjskim pomočnicam nemoten počitek med 21. in 6. uro.

V juliju 1952 je bila sprejeta nova uredba, ki je določala le najnižjo plačo in sicer 3.800 din oziroma 4.500 din v kolikor tudi kuha.³⁰ Od plače se odšteje vrednost dajatev v naravi - stanovanje in hrana - ne sme pa biti višja od 2800 din. Na podlagi zakona o delovnih razmerjih gospodinjskih pomočnic in postrežnic iz leta 1959 je bila maja 1960 izdana še zadnja odredba o plačah.³¹ Višina plače je bila določena glede na obseg gospodinjskih del, znanje in delovno dobo. Minimalni mesečni znesek za delovno dobo do enega leta in gospodinska dela brez kuhanja je bil 6.000 din. Za čas nad deset let delovne dobe in samostojno opravljanje vseh gospodinjskih del pa je bil minimalni znesek 12.000 din. V plačah je bila zajeta tudi oskrba, ni pa smela biti večja od 60% plače.

Že omenjeni zakon o delovnih razmerjih gospodinjskih pomočnic in postrežnic iz leta 1959 je celostno urejal njihov status.³² V njem so bili kot gospodinska dela naštet kuhanje, pospravljanje, čiščenje, pranje, likanje, krpanje in varovanje otrok. Predvideval je obvezni prvi

Tek. št.	Drag. razr.	Od 14. do 18. leta starosti	Od 18. do 24. leta starosti	Od 24. do 30. leta starosti	Od 30. do 40. leta starosti
		din	din	din	din
1	I.	900.-	1.200.-	1.500.-	2.000.-
	II.	850.-	1.100.-	1.300.-	1.800.-
	III.	800.-	1.000.-	1.100.-	1.600.-

in periodične zdravniške preglede, strokovno usposabljanje gospodinjskih pomočnic. Določena je bila enomesečna zdravniška oskrba pri delodajalcu v primeru bolezni. V poglavju o sklenitvi delovnega razmerja je bil med drugim opredeljen način sklenitve delovnega razmerja (pisni ali ustni), starostna meja, ki je omogočala sklenitev delovne pogodbe, je bila 15 let. Pri določbah o delovnem času, počitku in dopustu so bile določbe o 8 oziroma 9 (pod 18 let) urnem nočnem počitku, dveh prostih dnevih v tednu (v trajanju najmanj 5 ur), plačnem letnem dopustu glede na dobo zaposlitve (od 12 delovnih dni za čas do 5 let, do 30 delovnih dni za delovno dobo nad 25 let). V zakonu je bil določen način prenehanja delovnega razmerja. Tako je gospodinjska pomočnica lahko odpovedala delovno razmerje brez vnaprejšnje odpovedi v primeru, da ji delodajalec ni izplačeval redno prejemkov, če ji ni nudil primerne hrane in stanovanjskega prostora, "...če delodajalec grdo ravna z njo ali če jo sili k storitvi nezakonitih oziroma nemoralnih dejanj ali če jo sili k opravljanju dela v življenju oziroma zdravju nevarnih pogojih in dela, ki ni bilo dogovorjeno." Delodajalec pa je lahko odpustil gospodinjsko pomočnico brez vnaprejšnje odpovedi, "...če s svojim ravnanjem ogroža življenje delodajalca oziroma njegovih družinskih članov ali če jo delodajalec zaloti pri storitvi kaznivenga dejanja, ki se preganja po uradni dolžnosti ali na predlog..."

Socialno zavarovanje so urejali zakoni o izvajanju socialnega zavarovanja, uredbe o izvajanju socialnega zavarovanja in uredbe o prispevkih za socialno zavarovanje. Za obravnavano obdobje opozorimo na dva zakona. Prvi, izdan 4. maja 1945, je urejal izvajanje socialnega zavarovanja za primer bolezni, onemoglosti, starosti in smrti (pokojninsko zavarovanje), nezgode in brezposelnosti po osrednjem oziroma deželnih zavodih za socialno zavarovanje.³³ Bil je podlaga naredbi o določitvi mezdnih razredov in dajatev socialnega zavarovanja, datirani z dne 23.5.1945 in z veljavnostjo od 1. maja.³⁴ V njej so bile gospodinjske pomočnice razvrščene v II. mezdni razred v višini zaslužka med 30 in 40 lir

na dan in z zavarovalno mezdo 30 lir. Zakon o socialnem zavarovanju iz leta 1946 je določal pravico na državno socialno zavarovanje za primer bolezni, nosečnosti in poroda, nezgode pri delu, onemoglosti, starosti in smrti.³⁵ 2. člen je določal obvezno zavarovanje osebe v mezdnem delovnem razmerju, zaposlene v ustanovah, organizacijah in gospodarstvih in v "službi zasebnih oseb". Na osnovi omenjenih zakonskih in podzakonskih aktov so bili izdani navodilo, odločba ali sklep o prispevkih za socialno zavarovanje gospodinjskih pomočnic.³⁶

Gospodinjskim pomočnicam so bile pravno zagotovljene vse pravice iz delovnega razmerja in socialnega zavarovanja. V letih 1945-1947 so pri kategorizaciji delavcev za živilske karte dobile pravico do dodatnih kart za lahke delavce. Dobava dobrin je bila neredna in nepravilna. Podružnice so dobile za delitev med gospodinjske pomočnice obutev, nogavice (tudi svilene), žensko perilo in hlače, brisače in metrsko blago.

Z nekaj primeri iz pisnega gradiva si oglejmo še posamezna odstopanja od deklariranih pravic, saj je življenje šlo pač svojo pot. Vsakdanjik gospodinjske pomočnice bi nam seveda pričaralo njeno pričevanje, drugo plat pa pričevanje gospodinje oziroma delodajalca. Na sestanku v jeseni 1946 so poročale o primerih odpuščanja z dela, ker da jim delodajalci ne morejo plačevati po odredbi o plačah, sprejeti julija tega leta.³⁷ Ker pa so se bale, da bodo ob službo, so pristajale tudi na nižje plače. Tudi zakonske pravice do izrabe prostega četrtkovnega popoldneva niso izrabljale, češ da se bojijo zamere pri gospodinjah.³⁸ V istem zapisniku beremo, da je bil tarifni referent obremenjen z reševanjem sporov, največkrat glede plač. Težji primeri so se dajali v obravnavo inšpekciji dela. V poletju 1947 je bila v povprečju plača gospodinjskih pomočnic 500 do 800 din, v Ljubljani pa je dosegla 1.000 din.³⁹

V letu 1948, ko je bilo veliko pomanjkanje gospodinjskih pomočnic, sledimo primerom, da so jim povišali plačo, če so hotele zapustiti delovno mesto. V poročilu iz leta 1954 se navaja, da je največ kršitev zakonodaje pri zaposlovanju delovne sile: gospodinjskih

pomočnic ne prijavljajo zavodu za socialno zavarovanje, odpuščajo jih brez pravilne zakonske odpovedi, še posebej v času nosečnosti.⁴⁰ Hkrati pa poročilo navaja, da se med gospodinjskimi pomočnicami pojavljajo primeri kriminala, "vlačugarstva". Gospodinjskim pomočnicam se je očitalo tudi, da zapuščajo delovna mesta, ne da bi upoštevale odpovedni rok. Še v letu 1956 navajajo poročila, da gospodinjske pomočnice niso seznanjene s svojimi pravicami in dolžnostmi, zato so tudi primeri kršitev s strani delodajalca, največ pri prijavih za socialno zavarovanje.⁴¹

Oglejmo si nekaj stavkov pogodbe o delovnem razmerju gospodinjske pomočnice iz leta 1962.⁴² "Kot gospodinjska pomočnica bo opravljala v družini sledeča dela: a) s pomočjo žene tov. ... bo kuhala za njegovo družino, b) čistila in vzdrževala stanovanje, da bo urejeno, c) pazila na nedoletnega otroka, d) opravljala kot gospodinjska pomočnica še druga dela, ki so v zvezi z delom v družini (pranje, likanje itd.)". Za opravljeno delo je dobila dohodek v vrednosti 6.000 din. Poleg tega je imela pri njem brezplačno hrano in stanovanje v "enaki kvaliteti" kot družina. Pripadal ji je plačani redni letni dopust po zakonu in enkrat tedensko prost dan - nedelja. Delodajalec jo je bil dolžan prijaviti Okrajnemu zavodu za socialno delo.

V letu 1946 in 1947 je potekal likvidacijski postopek zadruga Dom služkinj, ki je imela v lasti zavetišče v Križevniški ulici 2 in vrtno parcelo v Šempetrskem predmestju. Zadruga je bila ustanovljena leta 1920 z imenom Naš dom, zadruga z omejeno zavezo in z namenom priskrbeti včlanjenim "ženskim poslom" in delavkam stanovanja za starost in brezposelnost, prostore za zborovanja in prirejanje tečajev. Vstopni delež je znašal 60 kron. Načelstvo z načelnikom je vodilo šest oseb (delavka, dve služkinji, inženirka in dva stolna vikarja).⁴³ Med drugim je bil v začetku tridesetih let načelnik zadruga dr. Lambert Ehrlich.⁴⁴ Na občnem zboru 1924. se je preimenovala v Služkinjski dom r.z.o.z. v Ljubljani.⁴⁵ Leta 1940 se je preregistrirala po določbah zakona o gospodarskih zadrukah iz leta 1937.⁴⁶ Leta 1930 je kupila stavbo v Križevniški ulici 2 za ureditev zavetišča in stanovanj za služkinje.⁴⁷ Stavba je nastala iz prvotnih treh hiš, prezidanih v eno pred letom 1736.⁴⁸ Na podlagi odločbe Mestnega ljudskega odbora, oddelka za trgovino in preskrbo iz marca 1947, je zadruga prešla v likvidacijo in avgusta 1947 je bila izbrisana iz registra zadrug.⁴⁹

Vsa lastnina zadruga je prešla v last Glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije. Sindikat je že v poletju 1946 poizvedoval za

inventarjem doma; ta je bil deloma razprodan z namenom poplačila dolgov, del pa je bil predan pokrajinski delavski zvezi, Rdečemu križu, nekaj reči pa so shranili na ljubljanskem gradu.⁵⁰ V istem spisu je tudi nedatirani zaznamek o tem, da je bil velik del inventarja predan domobrancem v Koslerjevem gradu. Likvidator zadruga je sklical 19. junija 1947 izredni občni zbor Zadruga; navzočih je bilo 34 zadrugarjev.⁵¹ Na njem so se seznanili s postopkom likvidacije. V domu je še zmeraj stanovalo nekaj gospodinjskih pomočnic, delovala je "menza", ki jo je vodil sindikat hišnega pomožnega osebja. Nova uprava bi se morala lotiti obnove stare hiše. A kaže, da je bila stavba prevelik zalogaj za Sindikate. V popisni poli stanovanj in stavb iz l. 1949/1950 jo zasledimo v lasti dveh privatnikov, ki sta oddajala stanovanja in poslojne prostore za dva trgovska lokala v najem.⁵²

Kulturno prosvetno udejstvovanje - prosti čas gospodinjskih pomočnic

Zaradi narave svojega dela so se gospodinjske pomočnice manj udeleževale v tedanjih oblikah kulturno prosvetnega dela in prostovoljnega dela ter udarništvu. V vsem obravnavanem obdobju so se postavljale zahteve po njihovem idejno političnem "izgrajevanju". Tako v poročilu Mestnega komiteja KPS Ljubljana iz decembra 1945 o uspešnosti decembrskih volitev beremo, da je odpadel precejšen del glasov, oddanih v črno skrinjico, na "služkinje".⁵³ Še leta 1949 so na plenumu krajevnega odbora sindikata razpravljali o nizki ravni zavesti gospodinjskih pomočnic, vplivu "klara" nanje in potrebi po vzgoji v socialističnem duhu.⁵⁴ V ta namen so organizirali predavanja in bralne ure. Priporočali so jim v branje dnevno časopisje, Delavsko enotnost, Obzornik, revijo Naša žena in dela domačih klasikov. Teme predavanj so bile: oktobrska revolucija, ljudska oblast, OF, petletni plan, socialno zavarovanje, gradnja združnih domov.

Udarniškega dela skoraj niso opravljale, sodelovale pa so v prostovoljnih delovnih akcijah - čiščenju javnih ustanov, pranju vojaškega perila, urejanju cest, čiščenju sadnega drevja (kranjska in črnomeljska podružnica), zbiranju prostovoljnih prispevkov za primorske otroke, ranjence in invalide. Ljudska pravica je v septembru 1945 objavila članek z naslovom Gospodinjske pomočnice pomagajo pri obnovi, v katerem je sporočila bralcem, da je ena skupina očistila meščansko šolo na Viču, druga pa stavbo v Kersnikovi ulici, kjer so odprli "dečje zavetišče".⁵⁵

Podružnice so se udeleževale tako imenovanih majskih in novembrskih tekmovanj, ki so vključevala poleg omenjenih akcij še

udejstvovanje na kulturnem področju. Nagrade za osvojena mesta so bile: za prvo mesto vezan prapor in knjige v vrednosti 2.000 din, za drugo prehodna zastava in radioaparat, za tretje pohvala in 2.500 din in za četrto pohvala in knjige v vrednosti 3.000 din. V novembrskem tekmovanju leta 1947 je bila prva podružnica iz Celja, druga podružnica Ljubljana II, tretja vrhniška podružnica in četrta podružnica Ljubljana IV.⁵⁶ Pevski zbor so imele gospodinjske pomočnice v Ljubljani in Celju, kjer so imele tudi dramski krožek. Ljubljanski pevski zbor je štel 24 pevk, vodil ga je prof. Jože Žabkar. Javne nastope so imele v letu 1946 in 1947. Z narodnimi in partizanskimi pesmimi so nastopile na kulturni prireditvi gospodinjskih pomočnic ob mednarodnem prazniku žena 2. marca 1947.⁵⁷ Sredi marca pa so pripravile koncert z naslovom Koroški večer.⁵⁸ Na prvomajski paradi leta 1946 so bile celo med udeleženci v sprevodu.

Sindikalna organiziranost in ureditev zakonske zaščite gospodinjskih pomočnic sta za oblast neposredno po 2. svetovni vojni predstavljali pomembno nalogo, tako zaradi potrebnosti njihovega dela kot iz političnih razlogov, saj jih je nova oblast pogosto označevala kot pred vojno najbolj zatirani sloj Pevski zbor gospodinjskih pomočnic v Ljubljani. Ljudska pravica 12. maja 1946, št. 109

delavstva. Od šestdesetih let pa se s problematiko gospodinjskih pomočnic vse manj srečujemo, tako pri dejavnosti sindikata kot pri zakonodaji. Njihovo število se je manjšalo, saj je med drugim zaradi možnosti zaposlovanja v drugih poklicih, razvoja osebnega in družbenega standarda bilo njihovo delo vse manj potrebno oziroma se je najemala delovna sila za občasna nekajurna pospravljanja in varovanje otrok na domovih varuškah.

OPOMBE

1. Janja Žagar, Služkinje v Ljubljani, Traditiones 15, Zbornik inštituta za slovensko narodopisje, 1986, str. 19-48 — 2. Janja Žagar, navedeno delo, str. 19-48 — 3. Radko Polič, Spoznanja (Spomini), Ljubljana 1983, str. 53 — 4. Janja Žagar, navedeno delo, str. 34-36 — 5. Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije (RS ZSS), škatla (š) 7, Poročilo o poslovanju trgovskega oddelka Pokrajinske delavske zveze, z dne 11.5.1945 — 6. ARS, RS ZSS, š. 12, Pravila Zveze delavcev hišnega pomožnega osebja Jugoslavije — 7. ARS, RS ZSS, š. 19, Poročilo za konferenco Zveze delavcev hišnega pomožnega osebja z dne 8.9.1946 — 8. Glej opombo 7 — 9. Glej opombo 7 — 10. Vsi podatki so povzeti iz poročil Zveze hišnega pomožnega osebja v fondu RS ZSS, ki ga hrani ARS — 11. Slovenski šolski muzej, arhiv, fasc. 186, Poročilo za MK KP o stanju šolstva v Ljubljani, 1950, str. 17 — 12. Mateja

Jeraj, Arhivsko gradivo Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije s predhodniki, Arhivi VI, Ljubljana 1983, str. 75-81 — 13. ARS, RS ZSS, š. 65, spis 2077, Dopis zveznega tajništva zveze delavcev krajevne industrije in obrti, marec 1948 — 14. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Mestni sindikalni svet Ljubljana (MSS), arhivska enota (a. e.) 242, Zapisnik letnega občnega zbora KOZ krajevne industrije in obrti, 13.3.1949 — 15. ZAL, Okrajni sindikalni svet Ljubljana (OSS), a. e. 70, Poročilo Mestnega in Okrajnega sindikalnega sveta Ljubljana za leto 1953-1954 — 16. ZAL, OSS Ljubljana, a. e. 27, Zapisnik seje komisije za ženska vprašanja, junij 1956 — 17. ZAL, OSS Ljubljana, a. e. 101, Zapisnik skupnega občnega zbora krajevnega odbora sindikata obrtnih delavcev in sindikata komunalnih delavcev, december 1955 — 18. ZAL, OSS Ljubljana, a. e. 97, Zapisnik seje upravnega odbora biroja za posredovanje dela Ljubljana, december 1957 — 19. Za sredo sedemdesetih in osemdesetih let navajam podatke o številu gospodinjskih pomočnic po poročilih Zavoda RS za statistiko, navedene v razpravi Janje Žagar, str. 30 — 20. ZAL, OSS Ljubljana, a. e. 77, Poročilo o stanju in problemih brezposelnih žensk in mladine, oktober 1954 — 21. Ljudska pravica, leto VI, št. 17, 15. maj 1945, Oglasa v rubriki Mali oglasi — 22. Janja Žagar, navedeno delo, str. 28-30 — 23. ZAL, OSS Ljubljana, a. e. 1, Zapisnik razširjenega plenuma OSS Ljubljana, junij 1955 — 24. Glej opombo 23 — 25. ARS, RS ZSS, š. 2, spis 416, Dopis Glavnega odbora ESZDN za Slovenijo z dne 27.6.1945 Ministrstvu za socialno politiko Narodne vlade Slovenije — 26. Uradni list DFJ, št. 24, 1945, z dne 21.4.1945, Uredba o ureditvi mezd in plač delavcev in nameščencev v državnih gospodarskih in zasebnih podjetjih, zasebnih ustanovah in organizacijah; v njej je tudi določilo, da plače gospodinjskih pomočnic in hišnikov določi ministrstvo za socialno politiko deželne vlade ob sodelovanju sindikata. Plača vajenca v trgovinskih obratih do šest mesecev uka je bila po tej uredbi od 350 do 500 dinarjev po draginjskih razredih — 27. Glej opombo 25 — 28. Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 13, 1945 — 29. Ur. l. LRS, št. 51, 1946, Odredba o plačah gospodinjskih pomočnic — 30. Ur. l. LRS, št. 23, 1952, Odredba o plačah gospodinjskih pomočnic — 31. Ur. l. LRS, št. 17, 1960, Odredba o minimalnih zneskih plač gospodinjskih pomočnic in postrežnic — 32. Ur. l. LRS, št. 38, 1959, Zakon o delovnih razmerjih gospodinjskih pomočnic in postrežnic —

33. Ur. l. DFJ, št. 29, Zakon o izvajanju socialnega zavarovanja v območju Demokratične federativne Jugoslavije — 34. Ur. l. SNOS in NVS, št. 5., 1945, Naredba o določitvi mezdnih razredov — 35. Ur. l. FLRJ, št. 65, 1946, Zakon o socialnem zavarovanju delavcev, nameščencev in uslužbencev — 36. Ur. l. FLRJ, št. 56, 1947, Navodilo o določanju osnove za podpore in socialno zavarovanje pri hišnem pomočniškem osebju; Ur. l. FLRJ, št. 29, 1952, Odločba o stopnji in osnovi za socialno zavarovanje gospodinjskih pomočnic in vajencev pri zasebnih delodajalcih; Ur. l. FLRJ, št. 8, 1956, Sklep o določitvi pavšalnega prispevka za socialno zavarovanje gospodinjskih pomočnic — 37. ARS, RS ZSS, š. 19, Zapisnik seje zveze hišnega pomožnega osebja, 3.9.1946 — 38. ARS, RS ZSS, š. 19, Zapisnik seje tajništva zveze hišnega pomožnega osebja, 3.9.1946 — 39. ARS, RS ZSS, š. 44, spis 9778, Poročilo tajništva zveze hišnega pomožnega osebja za tretje tromesečje 1947 — 40. ZAL, OSS Ljubljana, a. e. 77, nedatirano poročilo o stanju in problemih žena, 1954 — 41. ZAL, OSS Ljubljana, a. e. 27, Zapisnik seje komisije za ženska vprašanja z dne 6.6.1956 — 42. Pogodbo o delovnem razmerju med delodajalcem in gospodinjsko pomočnico mi je posredoval mag. Aleš Gabrič, za kar se mu lepo zahvaljujem — 43. ZAL, Okrožno gospodarsko sodišče, Zadrudni register, VII st./4 — 44. ZAL, Okrožno gospodarsko sodišče, Zadrudni register, III/29 s spisi — 45. Glej opombo 44 — 46. ZAL, Okrožno gospodarsko sodišče, Zadrudni register, III/29 — 47. Glej opombo 44 — 48. Vladislav Fabjančič, Knjiga hiš, II. del — 49. Glej opombo 46 — 50. ARS, RS ZSS, š. 2, spis 466, Inventar bivšega Društva gospodinjskih pomočnic — 51. Glej opombo 44 — 52. ZAL, Mestni ljudski odbor (MLO), Stanovanjske zadeve, Popis zgradb in stanovanj 1949/1950 — 53. ZAL, Mestni komite (MK) KPS 1945-1954, a. e. 7, Poročilo MK KPS Ljubljana centralnemu komiteju KPS o volitvah, 1945 — 54. ZAL, MSS Ljubljana, a. e. 244, Zapisnik 2. plenuma KOS krajevne industrije in obrti, maj 1949 — 55. Ljudska pravica, št. 131, 23.9.1945, Gospodinjske pomočnice pomagajo pri obnovi — 56. ARS, RS ZSS, š. 80, mapa 7, Poročilo o delovanju Zveze hišnega pomožnega osebja za IV tromesečje 1947 — 57. Delavska enotnost, št. 10, 7.3.1947, str. 8, Kulturno prosvetna prireditev Zveze hišnega pomožnega osebja — 58. Delavska enotnost, št. 13, 28.3.1947, str. 6, "Koroški večer" pevskega zbora hišno-pomožnega osebja v Ljubljani.